

ORIGINALNI NAUČNI ČLANAK

M.Sc. Irena D. Kolaj Ristanović*

O USTANOVU VAKUFA I VAKUFSKIM DOBRIMA U KNEŽEVINI SRBIJI 1830–1878: PRAVNO-ISTORIJSKI OKVIR

Apstrakt: *Ustanova vakufa u Osmanskom carstvu zaživela je na prostorima Balkana odmah nakon osvajanja. Izgrađena na vakufskoj zemlji, u skladu sa šerijatskim pravom, uživala je posebne povlastice. Vakufska dobra menjala su status tokom svog postojanja, a u vreme Kneževine Srbije imovinsko-pravni odnosi u vezi sa statusom zadužbina postali su zamršeni i takvi ostali sve do donošenja Zakona o islamskoj zajednici 1930. godine u Kraljevini Jugoslaviji. Ovaj rad bavi se pravnim statusom vakufa u Kneževini Srbiji, sa osvrtom na ustanovu vakufa u skladu sa islamskim pravom.*

Ključne reči: vakuf, islamsko pravo, šerijat, Turci Osmanlije, Hatišerif.

UMESTO UVODA

Ustanova vakufa bila je često predmet proučavanja naučnih radnika, posebno sa aspekta utvrđivanja statusa vakufskih ustanova u Kraljevini Jugoslaviji.

Vakufi, čije postojanje, prema mišljenju islamskih pravnika, datira još iz perioda proroka Muhameda, proširili su se na čitav islamski svet, a posebnu organizaciju imali su u Osmanskom carstvu.

Prema našem mišljenju, o vakufima se pisalo sa stanovišta osmanistike, ponajviše prevodeći vakufname¹, a na tlu bivše Jugoslavije izdvojili bismo rad Hasana Kalešija i Mehmedoski Ahmeda „Вакуф-намата на

* Asistent na Katedri za orijentalnu filologiju Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu
e-mail: irena.sekerleme@gmail.com

1 Najstarija vakufnama na teritoriji bivše Jugoslavije izdata je 9/19. aprila 1435. u Bitolju, u ime uvakufljenja zadužbine Sungur-bega: Hasan Kaleši, 1986, The oldest vakuf charter in Yugoslavia, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 36, Sarajevo, str. 232.

Хава, керката на Етхем Челеби од Скопје² i Aleksandra Fotića „Tapu-name on vakif lands: contribution to the Ottoman diplomatics“³.

Radovi iz ove oblasti su brojni, ali imajući u vidu opširnost istorijskih izvora o ovoj temi, čini nam se da ona nikada nije dovoljno izučena.

Sa stanovišta istorijskog razvoja vakufa na našem tlu, među značajne radove možemo ubrojiti rad Aleksandra Fotića „Uloga vakufa u razvoju orijentalnog grada: beogradski vakuf Mehmed-paše Jahjapašića“, u kome Fotić izdvaja sve subjekte koji čine jedan vakuf, detaljno determiniše ulogu verskih i obrazovnih institucija u ukupnom funkcionisanju ove institucije, a u skladu sa islamskim pravom.

Međutim, u ovom radu nastojimo da predstavimo položaj vakufa u Kneževini Srbiji od 1830. do 1878. godine, osvrćući se na islamsko-pravni sistem u skladu sa kojim su ove zadužbine osnovane.

Branislav Nedeljković je možda najopširnije pisao o ovoj temi u radu „Istorija baštinske svojine u Novoj Srbiji od kraja 18. veka do 1931“.

Fikret Karčić u svojoj studiji „Međunarodno pravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama“ govori o vakufima od XIX veka do Zakona o islamskoj verskoj zajednici iz 1930. godine. Adem Handžić se bavio vakufima kao privrednim subjektima u Osmanskom carstvu u svom radu „Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu“, dok je Sulejman Mašović pisao o doprinosu vakufske ustanove u razvoju islamske doktrine i misli u rukopisu „Značaj i uloga vakufa u razvoju islamske doktrine“. Edah Bećirbegović se bavio vakufima praveći paralelu sa pravnim sistemom u SFRJ u radu „Mogućnosti i način uspostavljanja vakufa u našem pravnom sistemu sa osvrtnom na praksu organa islamske zajednice“.

Mehmed Begović u svojoj studiji „Vakufi u Jugoslaviji“ sveobuhvatno analizira instituciju vakufa kroz istorijski pregled zakonodavstva o vakufima od XIX veka, poreklu zadužbine, uslovima punovažnosti, posledicama uvakufljenja i poreklu imovine, na kraju prikazujući odredbe islamskog prava o jevrejskim i hrišćanskim zadužbinama.⁴

Muhamed Traljić je dao prikaz literature objavljene do 1983. godine na temu vakufa, a moglo bi se reći da se od tada nije pojavila opširna studija o vakufima, osim pomenute studije Mehmeda Begovića.⁵

2 Калеши, Х., Мехмедоски, А., 1955, Вакуф-намата на Хава, керката на Етхем Челеби од Скопје, *Зборник радова*, Скопје, Археолошки музеј, стр. 19–36.

3 Fotić, A., 1989, Tapu-name on vakif lands: contribution to the Ottoman diplomatics, *Balkanica*, 20, Beograd, pp. 261–270.

4 Беговић, М., 1963, *Вакуфи у Југославији*, Београд.

5 Traljić, M., 1983, Osvrt na dosadašnju literaturu o vakufima, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo, str. 171–178.

O USTANOVI VAKUFA

Vakuf je reč arapskog porekla i predstavlja zadužbinu, zaveštanje, vakuf u islamskom pravu, te neotuđivu imovinu i privredni kapital.⁶ Postoji nekoliko tumačenja pojma vakuf, ali najopštije tumačenje predstavljalo bi osnivanje dobrotvorne ustanove „u pobožne svrhe“. Prema definiciji Ibrahima Halebija, čuvenog šerijatskog pravnika, „vakufi ili pobožne zadužbine su nepokretna dobra koja osnivač dobrovoljno poklanja Bogu i na plodouživanje drugima“.⁷

Vakuf je jedina institucija organizovana u skladu sa islamskim pravom, a da se, pravno definisan, ne smatra isključivo islamsko-pravnim subjektom. Naime, vakuf je bio najpodesniji pravni subjekt, između ostalog, za finansiranje različitih institucija iz nekoliko oblasti društvenog delovanja.⁸

U skladu sa islamskim pravom, vakuf predstavlja instituciju koju je osnovao pojedinac i poseduje je kao privatno vlasništvo, premda su postojali i javni vakufi.

Institucija vakufa se ne pominje u Kuranu, iako se šerijatsko pravo zasniva na sadržajima Kurana. Međutim, ideja vakufa kao dobrotvorne ustanove zasniva se na opštim kuranskim sadržajima o činjenju dela u dobrotvorne svrhe. Prorok Muhamed je, komentarišući 92. ajet sure El Bakare, u kome se kaže da vernik neće postići dobročinstvo sve dok ne udeli deo onoga što mu je najdraže, rekao da: „Posle smrti čovekove, njegovi tragovi na ovom svetu nestaju osim u tri slučaja: ako ostavi trajno dobro (sadaku), znanje kojim će se drugi koristiti i odgojeno dete koje će se za njega moliti“.⁹ Postojala je tradicija proroka Muhameda i njegovih sledbenika, koji su ustanovili dobrotvornu ustanovu – sadaka,¹⁰ koja je najslbližnja ustanovi vakufa u Osmanskom carstvu, a izvorno predstavlja davanje milostinje.

Iako je davanje milostinje predstavljalo osnovnu ideju u osnivanju vakufa, širi temelj pri osnivanju dali su sekundarni izvori šerijatskog prava:

---

6 „وقف“ u: Muftić, T., 2004, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo, 1665.

7 Коцић, М., 2010, Вакуфи и оријентализација, *Оријентализација материјалне културе на Балкану – османски период XV–XIX век*, Београд, стр. 73.

8 Abbasi, Z., 2012, *The Classical Islamic Law of Waqf: A Concise Introduction*, *Arab Law Quarterly*, 26, Brill, pp. 121–153.

9 Džananović, I., 1983, Vakuf u svetlu islamskih propisa, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo, str. 9.

10 „صدقة“ u: Muftić, T., 2004, str. 791.

Kijas,¹¹ Idžma,¹² Istihsan,¹³ Istishab¹⁴ i Urf¹⁵. U kasnijem periodu, Istislah je korišćen kako bi se pravno regulisali novi oblici rada vakufa.

Svaki dobrotvor – vakif imao je obavezu da uvakufljenu imovinu stekne baveći se legalnim poslovima, a imao je pravo da za upravnika – muteveliju odredi lice po svom izboru. Istovremeno, vakif je morao biti poslovno sposoban, svojevlastan, sposoban da vrši pravne radnje, te sposoban da raspoláže svojom imovinom. Ta se sposobnost nije priznavala maloletnicima, duševno bolesnim licima, rasipnicima, onima koji su u dugovima i robovima.¹⁶ Sposobnost se sticala između petnaeste i dvadeset pete godine života, prema hanefijskoj školi učenja.¹⁷ Rad mutevelije nadgledao je kadija ili nazir (tur. *nazir*).

Postojao je lični vakuf – ehli¹⁸ i dobrotvorni – hajri¹⁹, a najveći broj vakufa na Balkanu pripadao je grupi porodičnih vakufa – evladi²⁰. U ovim vakufima je mutevelija bio sam dobrotvor, a nakon njegove smrti, ovu ulogu preuzimali bi njegovi naslednici. Ukoliko bi žena bila naslednik prava, imala bi pravo upravljanja. Dokument kojim je potvrđivano pravo zaveštanja nazivan je vakufnama (tur. *vakufname*).

11 „قياس“, u: Muftić, T., 2004, str. 1246.

Kijas podrazumeva ona rešenja koja su na osnovu analogije izveli islamski pravници iz postojećih pravnih propisa. Ovaj postupak u praksi ima veliki značaj, posebno za sudije i ostale funkcionere koji su za zadatak imali primenu šerijatskih prava u praksi: Begović, M., 1936, *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, Beograd, str. 5–15.

12 „اجماع“, u: Muftić, T., 2004, str. 237.

Pojam Idžma-ul-ummet označava saglasno rešenje islamskih naučnika o nekom verskom ili pravnom pitanju. Pravo na davanje mišljenja priznavalo se u početku jedino Poslanikovim drugovima, što se kasnije prenelo i na njihove učenike, a zatim na sve islamske naučnike na osnovu hadisa, koji kaže: „Naučnici su naslednici božjih poslanika“: Begović, M., 1936.

13 „استحسان“, u: Muftić, T., 2004, str. 295.

Istihsan predstavlja zanemarivanje analogije zbog jačeg dokaza iz Kurana, sune ili konsenzusa: Hodžić, Hajrudin M., 2014, *Arapsko vjersko-pravna terminologija u islamu: doktorska disertacija*, Beograd, str. 74.

14 „استحساب“, u: Muftić, T., 2004, str. 292.

Istishab predstavlja pravnu presumpciju: Hodžić, Hajrudin M., 2014, str. 68.

15 „عرف“, u: Muftić, T., 2004, str. 952.

Urf predstavlja običaj, naime „sve ono što se ustalilo kod ljudi na temelju razuma i prihvati ga zdrava ljudska priroda“: Hodžić, H. M., 2014, str. 77.

16 Беговић, М., 1963, стр. 20.

17 Džananović, I., 1983, str. 11.

18 „وقف اهلي“, u: Muftić, T., str. 1665.

19 „وقف خيرى“, u: Muftić, T., 2004.

20 „وقف اولادي“, u: Muftić, T., 2004.

Predmet vakufa mogle su biti pokretne i nepokretne stvari. Šerijatsko pravo poznaje podelu svojine. Vakif je mogao biti vlasnik samo nepokretnih dobara, a drugo lice zemljišta na kome se nalaze uvakufljena dobra. Istovremeno, vakif je mogao biti vlasnik i samo dela uvakufljenog dobra, a ostalih delova drugi vlasnici.²¹

U vakufskom kompleksu, sve do kraja XVI veka, nalazile su se verske ustanove, koje su istovremeno bile i humanitarne, te one koje su imale isključivo ulogu privređivanja. Versko-obrazovne institucije predstavljale su džamije, mektebi, medrese, imareti, tekije i zavije, koje su zapravo vakuf činile versko-obrazovnom ustanovom. Istovremeno, učitelji koji su radili u ovim školama dobijali su mesečnu nadoknadu za svoj rad od vakufa.²²

Objekti koji su služili izdržavanju istih bili su u početku karavansarajji, kasnije hanovi, hamami, trgovački i zanatski dućani, ali i mlinovi. Ovi objekti su vakuf činili privrednim subjektom, prema mišljenju istoričara Adnana Ertema.

Veći vakufski kompleksi – kulije (tur. *küliyye*) obuhvatali su i bolnicu – tabhane (tur. *tabhane*), a veliki broj građevina koncentrisanih na jednom mestu zauzimao je veći prostor i činio jednu jedinstvenu arhitektonsku celinu koja je urbanoj sredini davala poseban pečat. Prisustvo zdravstvene ustanove na vakufskoj zemlji i u vakufskoj zadužbini činilo je ovaj subjekat zdravstvenom institucijom.

U toku ratova koje je Osmansko carstvo vodilo, nije bilo retko da vojnici svraćaju u vakuf kako bi se okrepili, lečili ili ostali određeni period. Adnan Ertem zastupa stanovište da vakufski kompleks čini i vojnu ustanovu.²³

Graditelji ovih vakufa bili su uglavnom imućniji podanici Carstva, često upravnici provincija, koji su ustanovljenjem zadužbine dobijali na ugledu u muslimanskoj zajednici. Prihodi koje su upravnici provincija dobijali od države u ime službe često su mogli biti konfiskovani, njihovi uživaoci su ih ulagali i time sebi i svom potomstvu obezbeđivali sredstva za izdržavanje.

Prvi graditelj kulija bio je sultan Mahmud II (1432–1481) koji je, pri likom osvajanja Carigrada, zahtevao od svojih zapovednika „da preuzmu deo grada i razviju ga“.²⁴

---

21 Беговић, М., 1963, стр. 23.

22 Ertem A., 2011, Osmanlıdan Günümüze Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, Aralık, s.36, İstanbul 2011, pp. 35–36.

23 Ertem, A., 2011, p. 37.

24 Коцић, М., 2010, стр. 76.

U skladu sa islamskim pravom, graditelji vakufa mogli su biti i oni pojedinci koji nisu pripadali islamskoj zajednici – hrišćani ili Jevreji. Oni su mogli biti vakifi ukoliko bi ustanovili vakuf u skladu sa svojom religijom i samo u dobrotvorne svrhe.²⁵

Razlog ustanovljenja vakufa trebalo bi da bude činjenje dobrog i blagougodnog dela.

Islamski pravници zalažu se za ustanovljenje vakufa koji bi svojim postojanjem podrazumevao trajnost. Većina islamskih pravnika protiv se osnivanju privremenog vakufa. Prorok Muhamed je ustanovu vakufa definisao kao trajnu i neopozivu, jer je trajnost važna u slučaju razvoda ili smrti vakifa. Vakif ne može povratiti uvakufljeno dobro, što znači da je vakufska imovina nenaslediva. Ovo pravilo nenasledivosti, koje je ustanovio prorok Muhamed, do izražaja je došlo u hanefitskoj školi islamskog prava koju je negovalo Osmansko carstvo.²⁶ Halifa Omar pak smatra da vakuf ne bi trebalo biti neopoziv. Takođe, on smatra da vakuf ne bi trebalo da bude prodat, nasleđen ili poklonjen.

Vakif, takođe, ne bi trebalo da vakuf proda u teškim vremenima, kako bi ostvario sopstvenu dobit.²⁷

Pravni momenat ponovnog uvakufljenja bio bi zaveden u kadijski sidžil, čime je učešće šerijatskog suda i sudije poslednja instanca ponovnog ustanovljenja zadužbine.²⁸ Razlog ponovnog uvakufljenja leži u potrebi vakifa da svojim potomcima ostavi sredstva za izdržavanje ukoliko je prethodni vakuf osiromašio.

Posebnu pojavu u Osmanskom carstvu predstavljao je zakup vakufa, koji je islamsko pravo odobravao u periodu do jedne godine. Međutim, tokom XVII veka počela je da se primenjuje praksa „dvostrukog zakupa“ vakufa – idžaretejn.²⁹ Zakup vakufa na period duži od jedne godine pokazao se kao korisniji za privredni oporavak same zadužbine, stoga je zabrana dvostrukog zakupa od strane islamskog prava spontano zaobilažena. O ovoj pojavi svedoče mnogi spisi koje je izdavala lokalna administracija Osmanskog carstva, posebno hudžeti, kupoprodajni ugovori sklopljeni između zainteresovanih strana uz prisustvo svedoka i overeni od strane kadije, a zatim upisani u kadijsku protokolarnu knjigu – sidžil. Ove vrste su dokumenti o Rustem-pašinom vakufu u Beogradu iz XVII veka, a na primeru jednog, u kome se kaže da se „jedan dućan, koji se nalazi preko

25 Abbasi Z., 2012, pp. 121–153.

26 Беговић, М., 1963, стр. 49.

27 Abbasi Z., 2012, pp. 121–153.

28 Mašović, S., 1983, Značaj i uloga vakufa u razvoju islamske doktrine i danas, *Analni Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo, str. 123.

29 „إيجارتين“ u: Muftić, T., 2004, str. 212.

puta Orta hamama, dat u zakup Husejinuusti, za hiljadu akćipredzakupa i uz periodičnu rentu od jedne akće dnevno, od pomenutog datuma do isteka 81 godine, s tim da ga popravlja i održava sopstvenim sredstvima kada se ukaže potreba.³⁰

Islamsko pravo poznaje i ustanovu naslednog zakupa – mukata³¹, koja je ušla u upotrebu u svim zemljama u kojima žive muslimani. Ovaj način upravljanja vakufom se primenjivao od XV veka, a za njegovo ustanovljenje tražila se dozvola kadije i sultanovo odobrenje. Ugovor o dvostrukom zakupu sklapao je mutevelija sa zakupcem, kao i u drugim slučajevima. Zakupac je sticao pravo da na vakufskom zemljištu podiže objekte, a zemljište je i dalje pripadalo vakufu.³²

Uticaj najviših vlasti u Osmanskom carstvu na proces naseljavanja određenih oblasti ogledao se najpre u pretvaranju crkava u džamije ili izgradnji novih džamija oko kojih su se stvarale stambene četvrti. Gradsku četvrt – mahalalu činila je zajednica određenog broja porodica, a njene ulice stapale su se u jedan ili više centara koje je činio verski objekat. Osmansko carstvo bilo je islamsko-teokratska država, koja je, sasvim razumljivo, bila aktivna u formiranju gradova, koji nisu bili samo verski i kulturni centri već iznad svega i privredni, u čemu je ustanova vakufa dala svoj doprinos.³³

U selima je stanje koje je zatečeno nakon osvajanja ostalo naizgled nepromenjeno. Stanovnici su nastavili da se bave svojim poslovima i često su vlastima bili vidljivi samo prilikom prikupljanja poreza. Izgradnja verskih objekata nije bila planski sprovedena od strane vlasti, pa džamija nije bila sastavni deo ruralnog ambijenta, čak ni u pretežno muslimanskim sredinama. Povećana gradnja džamija zabeležena je u XIX i XX veku.

Izgradnja vakufa u tesnoj je vezi sa izgradnjom džamija i naseljavanjem novoosvojenih oblasti u Osmanskom carstvu. Većina vakufa nalazila se u stambenom delu grada, oko kojih se s vremenom razvijala nova mahalala, kao i oko verskih objekata, a vrsta zemlje na kojoj je vakuf ustanovljen morala je biti lično vlasništvo, a nikako državna zemlja.

Prema zakoniku *Kanun-i Osmani* „sultanu su pripadali i zemlja i raja“, koju Halil Inaladžik definiše na sledeći način: „U najširem smislu reči, pojam raje, bilo hrišćanske, bilo muslimanske, podrazumevao je poda-

30 Dokument je datiran u 14. jun 1600. godine: Fotić, A., 2010, Turski dokumenti o Ruštem-pašinom vakufu i dvostrukom zakupu (icâreteyn), *Mešovita građa*, XXXI, Novi Sad, str. 79.

31 „مقاطعة“, u: Muftić, T., 2004, str. 1214.

32 Берговић, М., 1963, стр. 63.

33 Handžić, A., 1983, Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo, str. 114.

nike proizvođače koji su, za razliku od pripadnika vojničke klase, plaćali dažbine. U užem smislu, raju su činili zemljoradnici, nasuprot gradskom stanovništvu.³⁴

Kategorija zemlje koju su obrađivali uslovljavala je prirodu i obim ovlašćenja koje su stanovnici Carstva imali.

Sva zemlja u Osmanskom carstvu pripadala je zapravo Bogu, a njome je raspolagao sultan kao njegov namesnik na zemlji. Najbogatiji izvori prihoda pripadali su hasovima koje je sultan sam koristio ili ih davao na uživanje članovima svoje porodice, najvišim državnim službenicima centralne vlasti, sandžak-begovima ili beglerbegovima.

Samo je sultan mogao davati zeamete i timare (vrednosti do 5000 aspri), dok je beglerbeg mogao davati na uživanje one manje vrednosti. U interesu fiskalne politike zemlje, sultan Sulejman je 1530. godine, zbog zloupotreba, oduzeo beglerbegovima pravo dodeljivanja zemljišta.³⁵

Spahije su dobijale posede, pojedini manje – timare, a pojedini veće – zeamete. Prihodi sa ovih poseda činili su osnovu osmanske vojne moći.³⁶ Među uživaocima timara bilo je i hrišćana, pripadnika nekadašnje vlastele, ili starešina vlaških stočarskih grupa koji su stupili u carsku službu. U vojnu službu bila je uključena i srpska pravoslavna crkva za obavljanje sokolarske službe.

Klasifikovanje kategorije zemlje koju su obrađivali počiva na šerijatskom pravu, a na osnovu podataka iz Sulejmanove Budimske kanunname i Ebusuudove fetve, te kanunname Mehmeda Čelebije, možemo reći da postoje tri kategorije zemlje: haračka, desetinska i državna zemlja.³⁷

Pod mulkom³⁸ podrazumevana je svaka nepokretnost koja je bila u posedu uživaoca, a nalazila se u naseljenim mestima. U skladu s tim, mulkom se može smatrati građevinsko zemljište, svi objekti sagrađeni na njemu, dućani, okolna obradiva površina i vinogradi. Uživalac je imao pravo raspolaganja mulkom, ali i pravo da je pokloni ili proda, za razliku od uživaoca na državnoj – mirijskoj zemlji.

Razlika između mulka i mirije jasna je i iz odredaba Budimske kanunname Sulejmana I Veličanstvenog: „Kuće, vinogradi, bašče i zgrade u gradovima i selima neka im budu vlastiti mulk, da ga mogu prodavati, po-

34 Inaldžik H., 2003, *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300–1600*, Beograd, str. 114.

35 Нинчић, М., 1920, *Историја аграрно-правних односа српских њежака под Турцима*, Београд, стр. 3.

36 Зиројевић, О., 2007, *Србија под турском влашћу 1459–1804*, Београд, стр. 32–33.

37 Труhelка, Ђ., 1915, *Историјска подлога аграрног питања у Босни*, Сарајево, стр. 21–28; Недељковић, Б., 1936, *Историја башиинске својине у Новој Србији од краја 18. века до 1931*, Београд, стр. 120

38 Недељковић, Б., 1936.

klanjati, i da su kadri davati ga na svakovrsni način temlik. [...] I njive, što ih siju i žanju, neka im ostanu također u rukama; ali pošto im njive nisu mulk kao gore spomenute vrste mulkovnog imetka, nego su od one vrsti, koja je u čitavoj turskoj poznata kao arzimemleket pod imenom arzimirije, te im rekaba pripada bejtul-malu muslimanima, dočim su one tek u obliku zajma u rajinomposjedu[...].³⁹

Haračkom zemljom smatra se ona koja je osvojena oružjem, a zatim ostavljena pokorenom narodu. Stanovništvo koje je ostalo na zemlji bilo je obavezno da plaća porez – džiziju i harač, a bilo je dozvoljeno poklanjanje, prodavanje, testiranje i uvakufljenje ove zemlje. Pripadnici islamske zajednice imali su pravo uživanja na haračkoj zemlji, vlasnik je bio Bog, a bili su obavezni da plaćaju porez na njeno korišćenje iako se to protivi odredbama šerijata.

Desetinske zemlje bile su one koje su pripadale islamskoj zajednici, te onim licima koja su pre objave rata prihvatila islam. Nakon osvajanja i proterivanja, zemlja je davana muslimanima na korišćenje, te se i ta vrsta ubraja u desetinske. Branislav Nedeljković navodi da su prema tumačenju fetvi Ebusuuda desetinske zemlje one koje su ostavljene pokorenom stanovništvu nakon što je primilo islam ili one koje su od strane Proroka označene kao takve. Na korišćenje desetinske zemlje plaćan je porez – desetak (ušr). Raspolaganje zemljom bilo je dozvoljeno, jer su muslimani bili zapravo vlasnici zemlje.

Državna – mirijska zemlja pripada trećoj kategoriji zemlje. Upravljanje državnom zemljom bilo je u tesnoj vezi sa odredbama državnog aparata – rekaba. Rajetinu koji je bio nastanjen na mirijskoj zemlji nije bilo dozvoljeno da je poklanja niti prodaje. Zemlja se mogla naslediti, odnosno prenositi s kolena na koleno. Ukoliko nije postojao naslednik, spahija bi je davao zainteresovanom licu na korišćenje, istovremeno sklapajući ugovor o plaćanju desetka na korišćenje – tapiju. Spahija je imao pravo da zemlju da na korišćenje uz naknadu, međutim, svojevrсна naknada bila je zapravo jedna vrsta zakupnog prava na zemlju.

Kako bi državna zemlja postala privatno vlasništvo, vladari su pripadnicima asker klase najpre dodeljivali mulknamu, kojom im je određeni deo državne zemlje kao nepokretnog dobra davan u trajno vlasništvo kako bi se mogao ustanoviti vakuf.

Vakufska zemlja uživala je drugačiji status u kategorizaciji zemljišta. U skladu sa šerijatskim pravom, na vakufskim posedima primenjivana je institucija serbestijeta (tur. *serbestiyyet*). Institucija serbestijeta kategorisala je vakufe kao serbest posede, koji su bili oslobođeni mešanja lokalnih

---

39 Truhelka, Č., 1915, str. 21–22.

organa vlasti, posebno spahija, a ova „sloboda u funkcionisanju“ jedne zadužbine predstavlja osobenost osmanskog feudalnog sistema.⁴⁰

Ovaj pojam je u sebi obuhvatao dve komponente, pravo uživaoca serbest poseda da ubira dažbine od raje naseljene na vakufskoj zemlji i pravo vršenja upravno-policijske vlasti, čime je stekao ekonomski i upravni imunitet.

Tokom XIX veka, Osmansko carstvo uvelo je niz propisa kojim je regulisan status vakufa. Zakon o ukidanju gedikvakufa donesen je 1860. godine, Zakon o upravi vakufa 1860, a Zakon o nasleđivanju idžaretejnvakufa 1870. godine. O vakufima ima propisa i u drugim zakonskim aktima Carstva, posebno u Osmanskom građanskom zakonu – Medžela (tur. *Mecelle*) čiji su propisi donošeni postepeno od 1869. do 1876. godine.⁴¹

Kako smo prethodno napomenuli, oko vakufskih imanja formirale su se najpre gradske četvrti, pa i čitava naselja i na kraju šeheri. Na ovaj način je Carstvo, tokom XVI i XVII veka, dobilo nove kasabe i šehere, izrasle upravo oko vakufskog imanja. Bečkerek se razvio iz vakufa Mehmed-paše Sokolovića.

Značajno je pomenuti da su upravo vakufi, oko kojih su se formirale gradske četvrti, dali svoj doprinos privrednom razvoju grada. Objekti koji su činili vakufski kompleks, posebno hamami i dućani, izdavani su u zakup i tako doprinosili rastu dobiti zadužbine. Broj zanatskih i trgovačkih dućana uslovio je nastanak čaršije, koja je predstavljala trgovački centar varoši. Slabljenje ili jačanje ekonomske moći vakufa uslovlila je kupovina ili prodaja dućana. S vremenom, dućani koji su prešli u privatno vlasništvo uzrokovali su finansijske poteškoće vakufa, a sredstva koja su uložena prilikom osnivanja zadužbine mogla su se uvećati stavljanjem na raspolaganje drugim licima uz određenu kamatu, a sve u skladu sa šerijskim pravom.

VAKUFI U KNEŽEVINI SRBIJI 1830–1878:

OPŠTI PREGLED

Od početka XIX veka vakufi su delili sudbinu muslimanskog stanovništva koje se sukcesivno iseljavalo, našavši se na udaru borbe za oslobođenje Srbije od osmanske vlasti. Nakon Drugog srpskog ustanka, u Kne-

40 Sućeska, A., 1987, *Serbestiyet u osmanskome feudalnom pravu, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1, str. 112.

41 Беговић, М., 1963, стр. 4.

ževini Srbiji je uspostavljena dvojna, srpsko-turska vlast, a iz akata koji su regulisali ovaj način upravljanja ne može se utvrditi status vakufa. Utvrđivanje novog statusa muslimanskog stanovništva indirektno je regulisalo status vakufskih zadužbina. Pridružni akt članu 5. Akermanske konvencije, 1826, sklopljene između Rusije i Osmanskog carstva, zabranjuje muslimanima koji ne pripadaju garnizonima da prebivaju u Srbiji i predviđa da svoja nepokretna dobra ustupe Srbima na korišćenje, s tim da se prihod sa ovih imanja plaća carskoj kasi zajedno sa dankom, koja će ga kasnije proslediti sopstvenicima.⁴²

Odredbama Hatišerifa iz 1830. godine bilo je predviđeno da Turci žive samo u tvrđavama, te da se povuku iz gradova, ali u stvarnosti to nije bio slučaj. Istovremeno, sudbina spahiluka u Smederevskom sandžaku određena je članom 4. Hatišerifa iz 1830. godine, koji određuje da će prihodi sa timara i zijameta, kojima će ubuduće Srbi raspolagati, biti procenjeni, nakon čega će se, zajedno sa приходима из области чије се припајање Србији очекивало, плаћати јединственом сумом. Nepokretna dobra u posedu Turaka trebalo je da se, u skladu sa odredbama Hatišerifa, prodaju Srbima po utvrđenoj ceni u roku od godinu dana. Ukoliko Turci nisu želeli da se odreknu u potpunosti svojih dobara, bili su u obavezi da plaćaju porez beogradskoj blagajni.⁴³ Rašid-bej o tome kaže: „Što se pak nesretnih Turaka tiče, oni iz daleka posmatrahu kako olako njihova krvlju stečena imanja i čifluci prelaze u tuđe ruke.“⁴⁴

Slovo Hatišerifa iz 1830. godine odnosilo se samo na rešavanje pitanja nepokretnih dobara Turaka koja su bila u njihovom privatnom vlasništvu. Čak ni baštinski odnosi nisu bili bolje rešeni ni slovom Hatišerifa iz 1829. godine.⁴⁵ Društveni, komunalni, privredni i sakralni objekti koji su ležali na vakufskoj ili nekada opštinskoj zemlji nisu bili predmet rasprave.

Sve do 1836. godine, sva vakufska dobra smatrana su svojinom srpske države. Te godine, Državni savet osnovao je komisiju, čiji zadatak je bio da popiše vakufska dobra i utvrdi njihovu vrednost.⁴⁶ Hatišerif iz 1838. godine utvrdio je samo odredbe prethodnih, a 1839. godine isticao je Turcima rok od pet godina za iseljenje.

---

42 Karčić, F., 1983, Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo, str. 142.

43 Матић, Д., 1850, *Објасненије грађанској законика за Књажејство српско*, Београд.

44 *Рашид-беја историја чудноватаих догађаја у Београду и Србији*, 2010, Београд, стр. 124.

45 Љушић, Р., 2004, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд, стр. 49.

46 Karčić, F., 1983, str. 144.

Uredbom od 27. jula 1839. godine naloženo je da sva turska dobra koja ostanu bez sahibije pripadnu državi, a vakufska zemlja bez nadzora da se dodeli crkvama, a 1. decembra iste godine odlučeno je da se desetak naplaćuje od turske zemlje, sve dok ne bude prodata.⁴⁷

Odlukom Popečiteljstva pravosuđa, od 17. novembra 1841, u mestima gde Turci još žive, vakufska zemlja koja je bila bez sahibije, tačnije džamije i koja je rada prihod ustupiti našim crkvama, pripala je crkvi. Tako je Popečiteljstvo dobilo spisak vakufskih zemalja u Smederevu 18. decembra 1839. koja su bez sahibije i koja je trebalo da pripadnu crkvama. Međutim, knjaževskim rešenjem od 3. februara 1847, odlučeno je da se crkvama zabrani prodaja vakufskih dobara. Međutim, Šabačka opština molila je Ministarstvo prosvete, preko šabačke kapetanije, da se dozvoli prodaja vakufske zemlje jer je zajednički stav opština bio da bi se ostvarila veća zarada prodajom zemlje. Istovremeno, dostavljen je i spisak popisanih dobara na vakufskoj zemlji u Srbiji.⁴⁸ (Prilog 1)

Kneževina Srbija je 1862. godine bila vazalna država, sa Osmanskim carstvom kao sizerenom i dalje. Prisustvo Osmanskog carstva u Kneževini bilo je iskazano putem prisustva vojnih garnizona u šest tvrđava, policije i postojanja osmanskih civilnih vlasti koje su bile nadležne za muslimansko stanovništvo koje je živelo u gradskim naseljima.⁴⁹ Nakon bombardovanja Beograda, uspostavljen je mir.

U Kanlidži, predgrađu Istanbula, održana je u septembru 1862. međunarodna konferencija povodom nastalih srpsko-osmanskih sporova. Uoči ove konferencije, Francuska i Rusija su sačinile sporazum o zajedničkom istupanju u korist srpskih interesa. Konferencija je zaključena protokolom od 12 članova, po kome se tvrđave Soko i Užice imaju srušiti, izuzimajući gradove. Porta je zadržala svoje garnizone u četiri grada: Beogradu, Fetislam, Smederevu i Šapcu. U skladu sa odredbama 1. i 8. člana zaključaka ove konferencije, trebalo je da se Turci isele što je moguće brže. Kneževina Srbija je trebalo da isplati Porti devet miliona groša u ime odštete za nepokretna i pokretna dobra Turaka u Beogradu. Muslimani su imali da predaju svoja groblja na čuvanje Srbima, a Srbi nisu smeli da ruše džamije.⁵⁰

47 *Хронологијска и азбучна таблица свију зборника закона и уредаба изданих у Књажесџиву Србији од 2 фебруара 1835 до 24 јула 1877 иочинући од зборника 1. до зборника 31-ої, 1877, Београд, стр. 15.*

48 AC, DC, 1862–1867, P.186.

49 Karčić, F., 2012, Protokol konferencije u Kanlidži 1862: pravno-historijska analiza odredaba o muslimanskom stanovništvu, *150 godina od protjerivanja muslimana iz Kneževine Srbije: zbornik radova sa naučnog simpozijuma*, Orašje, str. 72.

50 Bandžović, S., 2012, Muslimani u Smederevskom sandžaku: progoni i pribježišta (1804–1862), *150 godina od protjerivanja muslimana iz Kneževine Srbije: zbornik radova sa naučnog simpozijuma*, Orašje, str. 36.

Najvažniji članovi Protokola, koji se tiču nepokretnih dobara Turaka, te vakufskih, jesu 1, 3. i 8.

Član 1: „Radi sprečavanja mogućnosti sukoba koji proističu iz izmešanosti srpskog i muslimanskog stanovništva na istoj lokaciji, Osmanska vlada će u celini preneti vlasništvo na srpsku vladu, uz uslov obeštećenja vlasnika, sve zemlje i kuće u varoši Beograd, koje u sadašnje vreme pripadaju muslimanima. Porta će prepustiti pod istim uslovima pomenutoj vladi sve zidine, šančeve i objekte koji čine stari bedem koji odvaja moderni od starog grada, koji se zove četvrt, kao i kapije – savsku, varošku, istanbulsku i vidinsku. Ovi šančevi, zidine, kapije i objekti biće uništeni i srušeni. Srbi neće podići nijedan vojni objekt na tom terenu. Ove promene ranijeg stanja stvari imaće za posledicu isključivo nadležnost srpskih vlasti koje će se ubuduće protezati na celu varoš kao i beogradske četvrti. Sva verska zdanja i mezarevi koja bi muslimansko stanovništvo ostavilo povlačeći se sa mesta na kojima su bili na osnovu starinskih prava biće savesno poštovani.“

Član 3: „Srpska vlada će se pobrinuti da nadoknadi, ili naturalno ili novčano, sve pokretne stvari koje su ostavili muslimani u svojim kućama ili dućanima kada su se povukli u tvrđavu. Ako su, u vreme nereda koji su se tada desili, pojedini Srbi pretrpeli gubitke iste vrste delima muslimana, njima će štetu nadoknaditi osmanska vlada.“

Član 8: „Visoka Porta preduzeće trenutne mere u saglasnosti sa srpskom vladom da se svi muslimanski stanovnici koji žive oko pet utvrđenih tačaka koje ona drži u posedu na osnovu ugovora, i koji su specifikirani u prethodnim članovima, mogu osloboditi svoje imovine i povući se sa srpske teritorije što je moguće brže. Osmanski poverenik poslan u Beograd, u cilju odlučivanja ovog i drugih pitanja koja od ranije stoje, okončaće svoj posao u okviru roka koji će odrediti Mešovita civilna komisija opisana u članu 5. Podrazumeva se da nema ničeg u onome što prethodi, a što bi sprečavalo muslimane da zbog svojih poslova putuju po unutrašnjosti Kneževine, pod uslovom da poštuju zakone zemlje.“⁵¹

Beograd je zbog svog stratejskog položaja i privrednog značaja imao sve preduslove da uz posebnu brigu države brzo preraste u muslimanski šehar. U Beogradu je izgradnja vakufa započela odmah po osvajanju, 1521. godine, te su najveće vakufe podigli smederevski sandžak-begovi: Mehmed-paša Jahjapašić, Mehmed Sokolović, Bajram-beg, Piri-paša, Musa-paša i vezir Ahmed Čuprilić. Ovi dostojanstvenici gradili su vakufe u XVI i XVII veku.⁵²

---

51 Karčić, F., 2012, str. 76–77.

52 Фотић, А., 1992, Улога вакуфа у развоју оријенталног града: београдски вакуф Мехмед-паше Јахјапашића, *Социјална структура српских градских насеља: зборник радова*, Београд–Смедерево, стр. 150.

Uprava grada Beograda obratila se dopisom Ministarstvu prosvete i crkvenih dela, 1862. godine, u nastojanju da popiše sva turska dobra bez sahibije koja su ležala na vakufskoj zemlji u Beogradu. U dopisu se, između ostalog, navodi da kada su turske zemlje Hatišerifom od 1833. prešle u „srpske ruke“, Turci nisu više imali prava da žive na vakufskoj zemlji, nakon čega su počeli sa prodajom nepokretnih dobara na ovoj vrsti zemljišta. Ova prodaja je zaustavljena i 14. jula 1833. je odlučeno da se novac vrati onima od kojih je otkupljena vakufska zemlja. Rešenjem od 5. decembra 1839. ustupljene su sve opštinske zemlje opštinama, zemlja koja je bila bez sahibije zadržana je za Upraviteljstvo, a vakufska zemlja ustupljena crkvi.

Uprava grada Beograda nastojala je da prikupi podatke o licima koja su posedovala nepokretna dobra na vakufskoj zemlji, te je dopisom ministru prosvete i crkvenih dela od 10. juna 1862. dostavila spisak, sa naznakom da je on sastavljen posredstvom Sreskog suda, ali se, nakon objave da se varošani koji imaju nepokretna dobra na vakufskoj zemlji jave, niko nije odazvao pozivu.

Važno je napomenuti da, u skladu sa islamskim pravom, džamijski objekti građeni na vakufskoj zemlji nisu smeli biti srušeni, jer su izgrađeni u ime Boga. Mogli su samo biti obnovljeni ili uklonjeni ruinirani i trošni delovi džamije ili čitave bogomolje.⁵³ Iako u Kneževini Srbiji šerijatsko pravo nije regulisalo rad državnih organa, srpske vlasti, u mirna vremena, nisu rušile džamije koje su bile u funkciji ili u stanju u kome bi se mogla vršiti služba u njima. (Prilog 2)

Uprava grada Beograda naložila je da se ponovo popišu turska dobra u Beogradu, 1865. godine, a među 665 „numera“ u Spisku našao se samo jedan vakufski posed, koji je označen kao „go plac“, pod numerom 201.⁵⁴

Sultan je carskim ukazom od 10. aprila 1867. godine prepustio upravu nad carskim gradovima Beogradom, Kladovom, Smederevom i Šapcem knezu Mihailu. Poslednji muhafiz beogradske tvrđave Ali Riza-paša je 19. aprila predao ključeve tvrđava. U beogradskoj tvrđavi ostala je da se vijori samo turska zastava, pored koje je stajala i srpska. Poslednji turski vojnici napustili su tvrđavu 1867. godine, a nakon Berlinskog kongresa 1878, kada je Kneževina dobila nezavisnost, skinuta je zastava.⁵⁵

U Srbiji je islam priznat 1868. godine, kada je knez Mihailo Obrenović muslimanskom džematu u Beogradu predao na korišćenje Bajrakli

53 Abbasi, Z., 2012.

54 ИАБ, УГБ, к. 907, 1865, 5825.

55 Karčić, H., Posljednji muslimani u Beogradu 1867, *Takvim*, Sarajevo 2018, str. 164.

džamiju, koja je istovremeno obnovljena.⁵⁶ Tom prilikom, knez je odredio platu verskim službenicima i određena su sredstva za održavanje džamije.

Obnova Bajrakli džamije započeta je nakon što je ministar prosvete i crkvenih dela Srbije uputio dopis Državnom savetu, 10. maja 1868. godine, u kome navodi da je potrebno obnoviti jednu islamsku bogomolju u Beogradu, kako „ne bi muhamedanci koji se po svojim poslovima u Beogradu bave, bez religiozne utehe bili“. Ministar prosvete i crkvenih dela bio je ovlašćen od strane Državnog saveta da od 1. juna 1868. godine izdaje hodži pri Bajrak džamiji 240, a mujezinu 120 talira godišnje.

Bajrakli džamija je obnovljena 1868. i verski obredi su se ponovo počeli vršiti u drugoj polovini godine. Iz susedne kuće iseljen je Vilhelm Šosberg, a kuća je data na korišćenje imam Muhamedu efendiji Hadži Mehmedoviću, koji je poreklom bio iz Sarajeva.⁵⁷

Džematski odbor i džamijski tutor postavljeni su 1871. godine, ali su već 1876. godine napustili Beograd zbog rata s Turskom. Bajrakli džamija je zatvorena, a celokupan inventar zaključan i, kako navodi Abdulah Hadžić, „vrata džamijska zapečaćena“. Kuća u kojoj je stanovao imam data je izbeglicama na korišćenje.⁵⁸

Obnova Bajrakli džamije izvršena je od strane Uprave grada Beograda, ali to nije učinjeno zato što se nalazila na vakufskoj zemlji i zato što nije smela biti srušena, već zato što je knez Mihailo želeo da muslimanima u Beogradu obezbedi mesto prigodno za molitvene obrede. Ovaj primer obnavljanja vakufske imovine na vakufskoj zemlji je, prema našim saznanjima, jedini na tlu Kneževine Srbije sve do oslobođenja, 1878. godine, kada je Privremenim zakonom o uređenju oslobođenih predela, 3. januara 1878, islamu dat status zakonom priznate vere.⁵⁹

---

56 Шаљић Ј., 2016, *Од конфесије ка идентитету: муслиманско питање у Србији 1878–1912: докторска дисертација*, Београд, стр. 45–46.

57 Ова одредба поновљена је у Уредби о уређењу ослобођених области, од 18. августа 1913, када је Османско царство изгубило територију Новопазарског санџака, Косова и Македоније у балканским ратовима.

58 АС, ДС, 1862–1867, Р. 186.

59 АС, ДС, 1862–1867, Р. 186.

PRILOZI

Prilog 1: Spisak vakufskih zemalja u Srbiji

Redni broj	Broj zgrada	Područje	Koliko parče zemlje	Koliki je godišnji prihod od zemlje	Pošto bi se zemlja u zakup davati mogla	Primedba
1.	12	Požarevačko okružje – 9 užiivalaca	12	190	4800	
2.	4	Okružje crnorečko – 2 užiivaoca	4	3704	30.800	
3.	46	Okružje šabačko – 64 užiivaoca	64	2211	40.300	
4.	6	Okružje jagodinsko – 8 užiivalaca	2	910	8700	
5.	–	Okružje podrinjsko – 52 užiivaoca	52	2728	39344	
6.	12	Varoš Beograd – 12 užiivalaca	12	481	3230	
7.	–	Okružje rudničko	5	202	1150	
8.	7	Okružje smederevsko – 7 užiivalaca	7	300	3000	
9.	–	Okružje čačansko – nema	–	–	–	
10.	–	Okružje užičko – nema	–	–	–	
11.	2	Okružje krajinsko – 6 užiivalaca	6	815	19200	
12.	–	Okružje beogradsko – 4 užiivaoca	6	322	1980	
13.	23	Okružje ćuprijsko – 25 užiivalaca	28	487	6520	
14.	–	Okružje aleksinačko – 43 užiivaoca	44	32917	16910	
15.	–	Okružje kragujevačko – 2 užiivaoca	2	600	3000	
16.	80	Okružje valjevsko – 83 užiivaoca	83	–	26397-oštećen mikrofilm	

Redni broj	Broj zgrada	Područje	Koliko parče zemlje	Koliki je godišnji prihod od zemlje	Pošto bi se zemlja u zakup davati mogla	Primedba
17.	123	Okružje kruševačko – 127 uživalaca	127	457	Oštećen mikrofilm	
18.	4	Okružje šabačko – 10 uživalaca	10	3876	20380	
	319 ukupno					

Prilog 2: Spisak džamija koje su se nalazile na vakufskoj zemlji u beogradskoj varoši, a izdavane su u zakup

1. Mata S. Dajkić, Bajrakli džamija na Dorćolu kojoj godišnje plaća 48 groša, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 400 groša;
2. Kosta Džanga, trgovac, Sindžirli džamija na Zereku, kojoj godišnje plaća 61 groš, kada bi se prodala iznosila bi zemlja 300 groša;
3. Katarina, Vase Džange, Tevterdar džamija na Dorćolu, kojoj godišnje plaća 108, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 1000 groša;
4. Đorđe Duka Džanga, Sindžirli džamija na Zereku, kojoj godišnje plaća 48 groša, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 300 groša;
5. Živko Jovanović, kalfa, Ali Pašina džamija na Dorćolu, kojoj godišnje plaća 24 groša, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 300 groša;
6. Damnjan Bogdanović, ekmekdžija, Tevterdarova džamija na Dorćolu niže dorćolskog tamiza, kojoj godišnje plaća 60, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 300 groša;
7. Đorđe Jovanović, krpadžija, na Dunavu džamija iza Varoš kapije, kojoj godišnje plaća 60, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 200 groša;
8. Jelisaveta Stevana Rudničanina, na Vidin kapiji džamija, kojoj godišnje plaća 18, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 150 groša;
9. Maksim Trifković, dugmadžija, Tevterdarova džamija na Vidin kapiji, kojoj godišnje plaća 36, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 200 groša;
10. Cveta, Radojka Jovanovića, džamija ispod dorćolskog tamiza, kojoj godišnje plaća 22, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 100 groša;
11. Marija, Milana Savića, džamija ispod dorćolskog tamiza, kojoj godišnje plaća 18 groša, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 100 groša;
12. Laza Antonijević, džamija ispod dorćolskog tamiza, kojoj godišnje plaća 18, a kada bi se prodala iznosila bi zemlja 80 groša.

IZVORI

Архив Србије, Државни савет
Архив Југославије, Министарство вера (65)
Историјски архив Београда, Управа града Београда (1)

LITERATURA

1. Abbasi, Z., 2012, *The Classical Islamic Law of Waqf: A Concise Introduction*, *Arab Law Quarterly*, 26, Brill.
2. Bandžović, S., 2012, *Muslimani u Smederevskom sandžaku: progoni i pribježišta (1804–1862), 150 godina od protjerivanja muslimana iz Kneževine Srbije: zbornik radova sa naučnog simpozijuma*, Orašje.
3. Begović, M., 1936, *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, Београд.
4. Беговић, М., 1963, *Вакуфи у Југославији*, Београд.
5. Ertem, A., 2011, *Osmanlıdan günümüze vakıflar*, *Vakıflar dergisi*, Aralık 2011, s. 36, İstanbul.
6. Зиројевић, О., 2007, *Србија под њурском влашћу 1459–1804*, Београд.
7. Inaldžik, H., 2003, *Osmansko carstvo: Klasično doba 1300–1600*, Београд.
8. Karčić, F., 1983, *Међународноправно регулисање вакуфских питања у југословенским земљама*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Сарајево.
9. Karčić, F., 2012, *Протокол конференције у Канлидџи 1862: правно-историјска анализа одредба о муслиманском становништву, 150 година од протјеривања муслимана из Кнежевине Србије: зборник радова са научног симпозијума*, Orašje.
10. Karčić, H., 2018, *Posljednji muslimani u Beogradu 1867*, *Takvim*, Сарајево.
11. Калеси, Х., Мехмедоски, А., 1955, *Вакуф-намата на Хава, керката на Етхем Челеби од Скопје*, *Зборник радова*, Археолошки музеј, Скопје.
12. Коцић, М., 2010, *Вакуфи и оријентализација, Оријентализација материјалне културе на Балкану – османски период XV–XIX век*, Београд.
13. Љушић, Р., 2004, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд.
14. Магић, Д., 1850, *Објасненије грађанској законика за Књажевство српско*, Београд.
15. Машовић, С., 1983, *Значај и улога вакуфа у развоју исламске доктрине и данас*, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Сарајево.
16. Муфтић, Т., 2004, *Арајско-босански рјечник*, Сарајево.
17. Недељковић, Б., 1936, *Историја башићинске својине у Новој Србији од краја 18. века до 1931*, Београд.
18. Нинчић, др М., 1920, *Историја аграрно-правних односа српских њежака под Турцима*, Београд.

19. Новаковић, Д., 2004, *Школсџво исламске заједнице*, Ниш.
20. Рашид-беја историја чуднованих догађаја у Београду и Србији, 2010, Београд.
21. Сућеска, А., 1987, *Serbestiyet* у османском феудалном праву, *Анали Правној факултету у Београду*, 1, Београд.
22. Traljić, M., 1983, Osvrt na dosadašnju literaturu o vakufima, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo.
23. Truhelka, Č., 1915, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Sarajevo.
24. Fotić, A., 1989, Tapuname on vakif lands: contribution to the Ottoman diplomatics, *Balkanica*, 20, Beograd.
25. Фотић, А., 1992, Улога вакуфа у развоју оријенталног града: београдски вакуф Мехмед-паше Јахјапашећа, *Социјална стурктура српских градских насеља: зборник радова*, Београд–Смедерево.
26. Фотић, А., 2010, Турски документи о Рустем-пашином вакуфу и „двоструком закупу“ (icâreteyn), *Мешовитта праћа*, XXXI, Нови Сад.
27. Handžić, A., 1983, Vakuf kao nosilac određenih државних и друштвених функција у Османском царству, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo.
28. *Хронолојска и азбучна таблица свију зборника закона и уредаба изданих у Књажесџву Србији од 2 фебруара 1835 до 24 јула 1877 иочинјући од зборника 1. до зборника 31-ог, 1877*, Београд.
29. Džananović, I., 1983, Vakuf u svjetlu islamskih propisa, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, IX–X, Sarajevo.
30. Шаљић, Ј., 2016, *Од конфесије ка идентитету: муслиманско ишћање у Србији 1878–1912*, докторска дисертација, Београд.

ON WAQF INSTITUTION AND WAQFS PROPERTY IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA 1830–1878: LEGAL AND HISTORICAL FRAME

Irena D. Kolaj Ristanović

SUMMARY

Institution of waqf in the Ottoman Empire was founded on the Balkan territories just after being conquered. Built on a waqf land, in accordance with Sharia Law, waqfs enjoyed special treatment. Waqfs immovable and movable property changed its status during their existence, but in a period of the Kingdom of Serbia, legal relations between waqfs and Serbian authorities became complicated, so it lasted until the Law of Islamic Community of the Kingdom of Yugoslavia was issued in 1930. We can say that the history of waqfs in the Principality of Serbia followed the desti-

ny of Muslim population in accordance with historical and legal changes in Ottoman Empire, having in mind Hattisherif of Gulhane being proclaimed, 1839, so struggle for national liberation from Ottomans started in the Balkan Peninsula. This work includes research about history of the institution of waqf and status of it in the Principality of Serbia 1830–1878 during the period of Ottoman Empire power stagnation.

Key words: Waqf, Islamic Law, Sharia Law, Ottoman Turks, Hatti-sherif

Dostavljeno Uredništvu: 25. decembra 2018. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. juna 2019. godine